

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הכותל המערבי

מה שאנו מכנים **הכותל המערבי** הוא "קטע מהחומה המערבית, המקיפה בימינו את חצר-המקדש ובימי קדם את בית-המקדש הראשון והשני" (זאב וילנאי, ירושלים בירת ישראל, א, ירושלים 1970, עמ' 309). כלומר, הכותל המערבי אינו הקיר המערבי של בית המקדש אלא החומה המערבית של הר הבית. לפי השימוש הרגיל של הלשון העברית **כותל** הוא קיר של בניין המחזיק את הגג והמפריד בין החדרים, wall of house לפי המילון המקראי של Brown-Driver-Briggs. **חומה** היא קיר המקיף עיר, wall of protection, לפי אותו מילון, והיא גבוהה ועבה **מכותל**. קירות התמך של הר הבית אינם **כותל**, כי אינם מקיפים בית, ואף לא **חומה**, שהרי אינם מקיפים עיר, אלא מחזיקים את מילוי האדמה היוצר את המשטח שעליו נבנה המקדש. מכל מקום לפי עוביים, גובהם ותפקידם ראויים הם לשם **חומה** יותר מלשם **כותל**. המשנה לא הזכירה חומות אלו בָּשֵׁם, והיא מדברת רק על "הר הבית" ומה שבתוכו: "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה... לפנים ממנו סורג" (מידות ב, א-ג). אולם בדברי המפרשים גבולות הר הבית הם "חומות"; הרב מברטנורא, למשל, כותב בפירושה של המשנה הנזכרת: "לפנים ממנו סורג – לפנים **מחומות** הר הבית". וכן נמצא בדברי מחברים רבים, ובכללם זאב וילנאי שציטטנו מדבריו בראש הרשימה.

החוקר הראשון של ארץ-ישראל, אישתורי הפרחי (בן המאה הי"ד), תיאר את מבנה המקדש כפי שהיה בימי הבית השני, וכתב:

מכל זה ייראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים **מחומות** הר הבית. עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית... וכן ניכרים שני שערי חולדה לדרום, וכן ניכר שער הקיפונוס למערב...
(**כפתור ופרח**, מהדורת א"מ לוֹנֶץ, ירושלים 1897, עמ' צב)

"הכותל המערבי" הוא באמת החומה המערבית. אם כן, מדוע הביטוי השגור בפי הכול מדורי דורות הוא "הכותל המערבי" ולא "החומה המערבית"?

הסיבה נעוצה בדברי המדרש. אמרו בשמות רבה (ב, ב):

אמר רב שמואל בר נחמן: עד שלא חרב בית המקדש הייתה שכינה שורה בתוכו... ומשחרב בית המקדש נסתלקה השכינה לשמים... רבי אליעזר אומר: לא זזה השכינה מתוך היכל... אף על פי שהוא חרב הרי הוא בקדושתו... אמר רב אחא לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי.

וכן נמצא בבמדבר רבה (יא, ג):

הנה זה עומד אחר כתלנו (שה"ש ב, ט) – זה כותל המערבי של בית המקדש שאינו חרב לעולם. למה? שהשכינה במערב.

המדרש מדבר על "כותל המערבי של בית המקדש", הוא קיר הבניין – אבל העם ייחס ביטוי זה לשריד הנמצא לפנינו, אף על פי שהוא באמת "חומה"; העם כינה אותו "כותל" כלשון המדרש, וסבר שעליו נאמר שאין השכינה זזה ממנו.

יש להעיר, כי דברי המדרש נשמטו כנראה מבן-יהודה: בערך "כִּתְלָה" במילוננו הביא עדות לביטוי "כותל מערבי" מדברי הרב ישראל נג'ארה, בן המאה ה־17.

ויש גם כאלה שסברו שהמבנה שלפנינו הוא כותל מכותלי המקדש, כגון בנימין מטודלה (בן המאה ה־18) שכתב:

ולפני אותו מקום [=כיפת הסלע] כותל מערבי, והוא אחד מן הכתלים שהיו בקודש הקודשים.

(מסעות בנימין מטודלה, מהדורת אדלר, לונדון 1907, עמ' כד)

ברור שגם דברים אלו נכתבו בהשפעת המדרש.

כיוון שדיברנו על הכותל המערבי, מן הראוי להזכיר עוד תופעה לשונית הקשורה בו. לפני מלחמת העצמאות כאשר "חרדי" דובר עִבְרִית בהברה אשכנזית ("עבריס") היה מדבר עם "ציוני" דובר "עברית" (בהברה ספרדית) היה נוהג תיקון יתר ומבטא "כותל" מלרע (kote'l). מבטא זה לא נתחדש אחרי מלחמת ששת הימים, כאשר חזרנו לבקר את הכותל ולדבר עליו.